

УДК 069.12.(477.42)

МАРІЯ МАСЛОВСЬКА, старший викладач кафедри видавничої справи, редагування, основ журналістики та філології Житомирського державного університету імені Івана Франка

МУЗЕЙ СТАРОЖИТНОСТЕЙ У ЖИТОМИРСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

MARIA MASLOVSKA, Senior Lecturer, the Department of Publishing, Editing, Philology and Journalism Zhytomyr Ivan Franko State University

THE MUSEUM OF ANTIQUITIES IN ZHYTOMYR IVAN FRANKO STATE UNIVERSITY

У статті розглядається питання виникнення етнографічного музеєзнавства в Україні та створення музею старожитностей у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, а також символіка українського рушника, української сорочки регіону Полісся та України. Музейна педагогіка подається автором як інтегративна нова сфера освітньої діяльності та інноваційна педагогічна технологія в сучасному суспільстві.

Ключові слова: українознавство, народознавство, етнографія, музей, музейна педагогіка, музеєзнавство.

Summary. The article deals with the question of the emergence of ethnographic museum science in Ukraine and the creation of a museum of antiquities at Zhytomyr Ivan Franko State University. And also the symbolism of a Ukrainian towel, a Ukrainian shirt of Polissya region and Ukraine. Museum pedagogy is considered as an integrative new field of educational activity and as an innovative pedagogical technology in contemporary society.

Key words: Ukrainian studies, ethnography, museum, museum pedagogy, museology.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні українські музеї – це осередки соціальної пам'яті, які дозволяють молоді досконало дослідити минуле, задуматися про сьогодення і зазирнути в майбутнє. Водночас вони служать особливим простором, а музейна педагогіка стає результатом реформаційних процесів, що охопили сучасну українську освіту.

Аналіз досліджень і публікацій. У працях Т. Величко, Л. Григор'євої, Т. Ткаченка, О. Крука, Р. Маньковської та

інших, розглянуто українське музеєзнавство в його різноманітних формах і регіональних проявах на різних історичних етапах.

Вклад основного матеріалу дослідження. Житомирське Полісся – один із найунікальніших регіонів слов'янського світу. Це один із найстаріших куточків Київської Русі. "Свідками становлення Київської Русі були найдавніші древлянські міста: Коростень – столиця древлянської землі, Овруч (перша згадка 977 р.), Малин (XI ст.) та ін." [3, с. 19].

Світ, що оточує людину, – це її рідний край, країна, де вона народилася і живе. Треба зробити все, щоб утвердити в нашій молоді національну самосвідомість. Знати свій народ – це знати мамину колискову пісню, що сіє в душу дитини зернятка правди, добра, честі, совісті; це знати батьківську хату, стежина від якої вливається у велику дорогу Вітчизни; це знати бабусину вишиванку, рушник як пам'ять роду, звичаї та обряди українців.

Спеціалізація "українознавство" дала поштовх до створення музею старожитностей у університеті імені Івана Франка в Житомирі. Вивчення народознавства відіграє велику роль у становленні молоді людини як особистості, бо народознавство – це пізнання культури, власного народу і народів світу, самобутнього національного обличчя власної держави. Народознавство – це бальзам, який треба прикладати до ран нашої духовності. Тільки на прикладах українства, традицій, звичаїв, обрядів можна зберегти пам'ять наших предків.

Боляче сьогодні спостерігати, як знищують українські села, білі українські хати, предмети домашнього вжитку, народні ремесла, як відходять у небуття люди – носії фольклорного багатства, культури взагалі. Ще в далекі 90-ті, коли була впроваджена в програму інститутів

та університетів спеціальність "українознавство", на філологічному факультеті створено кімнату-музей, яка поповнилася різноманітними експонатами. Так, у 2012 році відбулася презентація музею старожитностей, спільної справи широкого загалу викладачів, студентів, співробітників університету.

Серед найважливіших напрямів діяльності музею – навчально-методична робота, спрямована на забезпечення кваліфікованого викладання курсу українознавства. Вивчення предметів українознавчого циклу враховує специфіку дисциплін та вимоги до підготовки сучасного спеціаліста, котрий досконало знає історію, культуру рідного народу, є патріотом України і розуміє суспільний характер своєї професії.

Фондова колекція музею поділяється на такі основні групи: народний одяг, кераміка, писанки, вироби з дерева та металу, рушники, народне малярство, взуття, ікони, сучасне декоративно-прикладне мистецтво (студентські роботи – писанки, витинанки, народні іграшки) тощо.

Найголовнішим видом господарської діяльності на Житомирщині завжди було землеробство. Про це нагадують у музеї ціпи, серпи, маслобійки, сільнички, ночви, пікна діжа, солом'яник тощо. Дерев'яний молоток, мірка для насипання зерна у вигляді листка, дерев'яні ковшики, дерев'яні чашки, дерев'яні миски, вази та інші речі розповідають про те, що в цій місцевості поширений промисел, пов'язаний з обробкою дерева. На нашій території здавна з нього виготовляли кухонний посуд (миски, ложки, друшлаки, чашки, сільниці, товкачі, качалки, знаряддя праці тощо).

Складовою етнографічної колекції є гончарні вироби (їх понад 300). У більшості – це побутовий посуд, який надійшов з Овруцького, Лугинського, Ко-

ростенського, Олевського, Попільнянського, Андрушівського, Ружинського, Чуднівського, Любарського, Бердичівського районів Житомирської області, інших областей України, зокрема, Івано-Франківської, Львівської, Черкаської, Київської, Вінницької, Хмельницької. Миски, глечки, макітри, горщики, баньки, слоїки, близнята відрізняються кольором глини, формою.

Гончарство було одним із традиційних занять населення нашого краю ще з часів неоліту. Сировиною служили гончарні глини, родовища яких значною мірою є на нашій території. У давнину посуд робили вручну способом налепу, пізніше – за допомогою гончарного круга, винайденого ще у IV тис. до н.е. – у XIV–XV ст. з'явився більш досконалий гончарний круг. "Статистичні дані 1910 р. засвідчують, що у 28 селах Волинської губернії гончарювало 1539 осіб: у Житомирському повіті – 12, Новоград-Волинському – 5, Кременецькому – 114, Луцькому – 41, Острозькому – 101, Рівненському – 151" [4, с. 78]. Найбільшими центрами гончарства на Житомирщині були Троянів, Городниця, Царівка. Однак таке ремесло мало локальні відмінності як щодо техніки, так і технології виготовлення. На Волині й Поліссі переважала чорно-лощена кераміка сірого, чорного, синьо-чорного кольорів. Вироби називалися "сиваки" [3, с. 73]. "Житомирщина мала чимало гончарських осередків: Царівка, Болотниця, Гладковичі, Радомишль, Мала Горбаша та інші" [5, с. 82].

У Царівці Коростишівського району на початку XX ст. працювало 50 майстрів. Наприкінці XX ст. відзначилися такі гончарі, як І. Лазаренко, М. Цимбалюк, І. Хенко, І. Каченюк. Посуд у Царівці виготовляли з верхами у вигляді пишних корон, прикрашали джгутиками, кульками та іншими наліпами.

Найвизначнішим осередком Житомирщини був Троянів. Під кінець XIX ст. тут працювало понад сто майстрів. Вироби гончарів с. Троянова знаходяться у Санкт-Петербурзькому музеї (Росія). Продовжили справу троянівських майстрів у XX ст. Н. Прилипка, В. Медведюк та інші. Цей край також славився іграшками та фігурним посудом ("баран").

Визначним гончарним осередком Житомирщини була колись і Городниця. "Наявність якісних глин та численних гончарів давала змогу заснувати тут фаянсовий завод. У Городниці, окрім посуду, у II пол. XVIII ст. виготовляли молюки для палення тютюну (з перського "моле" – трубка) [5, с. 83].

Є у колекції жіночі й чоловічі сороч-

ки з домотканого полотна, оздоблені вишивкою. Ці експонати розповідають про збереження давніх слов'янських традицій крою та прикрашення одягу. Зібрана колекція свідчить, що на Житомирщині вишивали з давніх-давен і майже в кожній хаті чудові сорочки жіночі та чоловічі, скатерки, рушники, серветки. В основу найчастіше був покладений геометричний орнамент: трикутник, хрест, квадрат, ромб. На території краю побутували всі чотири типи крою сорочок: тунікоподібний, з уставкою, з цільнокросним рукавом та на кокетці. Техніки вишивки стали: хрестик, напівхрест, ланцюжок, гладь тощо, а їхні мотиви різноманітні: дуб і калина. На парубочих сорочках вони означали силу і красу, молодість. Дуб – священне дерево, що уособлювало Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку життя. Часто на жіночих і чоловічих сорочках наносили шестипелюсткову квітку, восьмикутну зорю, котрі в українців займають чільне місце як символи-обереги. Саме восьмикутну зірку носили колядники, що символізувало Творця неба. Найбільш поширеними на сорочках була "рожечка", "зірочка", що означало вселенську гармонію, духовність. Восьмикутна зірка із загнутими кінцями, що рухаються за годинниковою стрілкою, символізує лад, порядок любові, миру і злагоди, дівчата таку сорочку носили "від зглазу", від "дурного ока".

Про символіку українських сорочок можна говорити дуже багато, та це не є метою нашої статті. Хочеться відмітити лише, що українська жінка чи дівчина, вишиваючи сорочку, відтворювала те, що бачила навколо себе, відтворювала серцем, разом з тим ніби кодувала свою долю та долю тих, кому вишивала. Українська сорочка – це чистий енергетичний образ тих, хто її творив, пам'ять про тих, хто її носив, про тих, хто її зберіг.

Окреме місце в музеї займають рушники. Етимологія цього слова походить від "руш", "рушай". Спочатку це був шматок полотна, який мати давала тому, хто вирушав у дорогу. Той шматок мати вишивала власноруч. А ще в прадавні часи саме рушником перев'язували руки молодій парі, що одружувалась (побралась). Такі дії відбувалися в священних гаях. Це був праобраз сучасного весілля. Рушник, що використовувався під час обряду, мати ткала власноруч. Люди вірили, що через материнські руки передається все, що вона бажала своїм дітям. Згодом полотно для супроводу в дорогу почали ткати за певними законами, кодами. Вважалося, чим більше орнаменту на рушнику, тим більше він захищає від нещастя, бо зло спотикається об ті межі-узори. По краях полотна ро-

били дві сонячні смуги – то дорога з дому й додому. А фарбу ясну, золотаву варили з кори диких яблунь. Рушників дівчина мала наткати на всі випадки життя. У деяких регіонах України їх налічувалось понад 40. Вишивані речі призначалися для дівчини та рідних нареченого (а дітей у сім'ях було 12–14). Люди вірили, що через вишивку передаються побажання того, хто вишивав.

Рушники мали свої назви залежно від їх використання: покутній – вішали в центральному кутку хати, де знаходились найважливіші ікони; кілкові – прикрашали інші ікони, фотографії; рушник-стирач – служив для стирання крихт зі стола; а ще весільний, похоронний рушник. Символіка рушника різноманітна щодо його призначення. Найбагатшою є символіка рушника покутного. На ньому обов'язково мало бути дерево роду – символ пам'яті.

Треба відмітити, що давніми рушниками були "давні українські головні убори – намітки, перемітки, убруси, адже вони також виконували оберегальні чи жертвовні функції" [4, с. 6]. "Дійсно, коли рушник-оберіг: то й знаки на ньому – мова символів. Це ніби специфічні, зображального порядку молитви до першоджерел життя – землі, води, вогню, повітря та викликаних ними явищ, від яких залежало існування людини" [4, с. 7].

Цікавим є те, що в рушниковій символіці панують закони, "продиктовані ритуальним табу" [4, с. 7]. При виконанні вишивки вседозволеність відсутня, можливі лише варіанти певних зображень. Учені звертають увагу на першопочаткове значення рушника – це оберегальна, сакральна та інформативна сутність.

Вивчення українського орнаменту розпочалося з перших десятиліть XVIII ст. і пов'язане з діяльністю Російського імператорського географічного товариства, фундатором якого були В. Татіщев, Г. Міллер, І. Шерген. Вони стали укладачами інструкцій щодо організації збирацької роботи і в галузі орнаментики.

В Україні ініціаторами вивчення декоративно-вжиткового мистецтва різних регіонів стали наукові працівники Музею народної промисловості та етнографічного музею при НТШ ім. Шевченка. Відомими в той час були праці В. Стасова "Руський народний орнамент" (1872), дослідження Д. Зеленина "Писання і крашанки" (1910), О. Пчілки "Українські взори" (1876 р.). Пізніше, протягом 1915–1917 років, вивчали український орнамент П. Савицький, В. Модзалевський. Плідно працював у цей час М. Біляшівський. Виходить його стаття "Про український орнамент" (1913), а також Г.

Павлуцького "Історія українського орнаменту" (1927).

Ткання і вишивка відбувалися у відповідні дні тижня. "Жінки починали ткати чи вишивати рушники або одяг у середу, суботу – у так звані жіночі дні. Перший рушник призначався для гостей. Він завжди висів на видноті" [4, с. 9]. Звичайно ж, найбільше рушників та вишиваних речей використовували на весіллі. Однак, уходячи в будь-який обряд, рушник набуває іншого значення – стає символом іншого шару культури. Рушник – самобутнє явище серед культурних цінностей українців. Рушниковий орнамент є унікальним явищем щодо збереження знакової системи, яка виникла у прадавні часи. "Встановлення зв'язку між символами орнаменту рушника і їх значенням – не просте завдання. Річ у тім, що більшості з них властива полівалентність, тобто багатозначність, що не дає можливості закріплення за визначеним знаком точно визначеного значення" [4, с. 15]. На рушнику є головні деталі – символічні та другорядні образи, що виконують роль декоративних прикрас. "Вишиваний рушник як вид народної художньої культури функціонує в складному переплетінні художнього, психологічного, фізичного й соціального часу" [4, с. 15]. В рушниковому орнаменті використовуються геометричні знаки, народжені ще в палеоліті. Це символічне бачення природи та її явищ. Зокрема, прадавній символ – колесо із спицями – є на сучасних рушниках, який з'явився ще в дохристиянські часи (знак Перуна). Юнг зазначає: "Навіть у виключно ранніх наскельних малюнках родезійського кам'яного віку поряд з життєво правдивими зображеннями звірів зустрічається абстрактний знак. А саме - восьмикутний вписаний в коло хрест, який у такому вигляді неначе промандрував через всі культури... Це так зване сонячне колесо, що бере свої початки з такого часу і з такої цивілізації, коли ніяких коліс ще не було... Лиш почасти йдеться про зовнішній досвід, з іншого боку, воно являє собою символ, факт внутрішнього досвіду" [9, с. 112]. У християнські часи це був громовий знак,

знак пророка Іллі. Рушники часто "розповідають про найважливіші події людського життя. В українських рушниках закована лише наша історія, особливості побуту, господарства тощо; насамперед, це знаки-обереги. "Українці, як корінне населення європейських хліборобських країв, засвоїли геометричні знаки саме з точки зору специфічної життєвої та господарської корисності" [4, с. 20]. Часто в рушникових орнаментах зустрічаємо зигзаги-блискавки, овальні обриси, якими завершуються верхівки дерев'яного життя – знаки Перуна. Дуже багато різновидів кіл вишивається на рушниках – це символи Дажбога, Сина Сварога та бога Сонця – Хорса.

У музеї багато інших експонатів є свідками історії наших предків. Треба відмітити, що зародження етнографічного музеєзнавства в Україні належать до першої чверті XIX століття. З часом було засновано чимало профільних етнографічних музеїв та місцевих краєзнавчих осередків у багатьох містах України. Одночасно активізувалися фольклорно-етнографічні дослідження. Пройшли століття. Багато збережено. Сьогодні етнографічні зібрання мають локальні особливості.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, останнім часом зростає цікавість молоді до своєї етнічної історії, до витоків духовної культури українського народу. Музеї могли б стати центрами відродження наукових студій та пропаганди українських традицій, звичаїв, обрядів. Саме на цьому тримається нація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник / Я. П. Запаско. – Т. 1. – Львів, 2000.
2. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник / Я. П. Запаско. – Т. 2. – Львів, 2000.
3. Костриця М. Ю. Природа і матеріальна культура Житомирщини // М. Ю. Костриця, Н. С. Костриця. – Житомир, 1999.
4. Китова С. Полотняний літопис Ук-

раїни / С. Киотва. – Черкаси, 2003.

5. Ляшук Ю. Народне мистецтво українського Полісся / Ю. Ляшук. – Львів, 1992.
6. Українознавство: навч. посіб. / [уклад. В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач]. – К., 1994.
7. Українське народознавство: навч. посіб. / [за ред. С. П. Павлюк та ін.]. – Львів, 1994.
8. Щербаківський В. Українське мистецтво / В. Щербаківський. – К., 1995.
9. Юнг Г. К. Психология и поэтическое творчество / Г. К. Юнг // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991. – С. 112.

REFERENCES

1. Dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo [Decorative and applied arts]: slovnyk / Ya. P. Zapasko. – T. 1. – Lviv, 2000.
2. Dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo [Decorative and applied arts]: slovnyk / Ya. P. Zapasko. – T. 2. – Lviv, 2000.
3. Kostrytsia M. Yu. Pryroda i materialna kultura Zhytomyrshchyny [Nature and Material Culture of Zhytomyr Region] // M. Yu. Kostrytsia, N. S. Kostrytsia. – Zhytomyr, 1999.
4. Kytova S. Polotniani litopys Ukrainy [Cloth Chronicle of Ukraine] / S. Kyotva. – Cherkasy, 2003.
5. Liashuk Yu. Narodne mystetstvo ukrainskoho Polissia [Folkart of the Ukrainian Polissya] / Yu. Liashuk. – Lviv, 1992.
6. Ukrainoznavstvo [Ukrainian Studies]: navch. posib. / [uklad. V. Ya. Matsiuk, V. H. Puhach]. – K., 1994
7. Ukrainske narodoznavstvo [Ukrainian ethnography]: navch. posib. / [za red. S. P. Pavliuk ta in.]. – Lviv, 1994.
8. Shcherbakivskiy V. Ukrainske mystetstvo [Ukrainian art] / V. Shcherbakivskiy. – K., 1995.
9. Iunh H. K. Psykholohiya y poeticheskoe tvorchestvo [Psychology and Poetic Creativity] / H. K. Yunh // Samosoznanye evropeiskoi kultury KhKh veka. – M., 1991. – S. 112.

Стаття надійшла 3.12.2018 р.